

SEYYAHLARIN İZİNDE
TÜRKİSTAN

EDİTÖR
MUSTAFA GÖKÇE

3. Baskı

 PEGEM
AKADEMİ

Editör: Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE
SEYYAHLARIN İZİNDE TÜRKİSTAN

ISBN 978-605-037-036-2

DOI 10.14527/9786050370362

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindex.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

1. Baskı: Ekim 2019, Ankara

3. Baskı: Ekim 2021, Ankara

Yayın-Proje: Zeynep Güler

Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan

Kapak Tasarım: Emine Çakır

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Ltd. Şti.
Çetin Emeç Bulvarı 1314. Cadde No: 37A-B Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306

Matbaa Sertifika No: 46661

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50

Dağıtım: 0312 434 54 24

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Türkistan, ilk çağlardan itibaren Uzak Doğu ile Batı uygarlıkları arasında bir köprüdür. Moğolistan'dan Urallara kadar uzanan uçsuz bucaksız bozkırlar, çoğu zaman konargöçer boyların at koşturduğu coğrafya olarak araştırmalarda ön plana çıkarken, bu coğrafyanın Doğu ile Batı arasında gerçekleşen ilişkilerdeki rolü göz ardı edilmiştir. Oysaki Türkistan Çin'den veya Akdeniz kıyılarından yola çıkan kervanların ya da Çin'den Hindistan'a gitmek isteyen Budist hacıların uğramadan yola devam edemeyeceği bir coğrafyadır. Türkistan'ı bir ağ gibi saran tarihi ticaret yolları, sadece kervanların ticari ürünleri taşıdığı basit bir yol değildir. Bu yollar aynı zamanda kültürlerin ve dinlerin uzak coğrafyalara ulaşmasını sağlamıştır. Bu nedenle Çin, İran, Hint ve Roma gibi uygarlıklardan yola çıkan kervanlar, ordular, seyyahlar, hacılar ya da elçilerin yolu bir şekilde Türkistan'a düşmüştür. Bu yolculardan bazıları görüp duyduklarını yazarak bize seyahatnameler bırakmışlardır. Bazılarının serüvenleri ise başkaları tarafından yazılan kitapların konusu olmuştur.

Türk ülkelerine çeşitli zamanlarda gitmiş olan yabancı seyyahlar, gezdikleri yerlerde dikkatlerini çeken olayları, mekânları, kişileri ya da gelenek-görenekleri kaleme alarak hem yaşadıkları dönemdeki kendi toplumlarına bilinmeyen ülkeleri tanıtmışlar, hem de bu değerli bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Seyahatnameleri önemli kılan bir başka özellik ise bahsettikleri ülkelerde yaşayanlar için dikkate değer olmayan şeylerin bir yabancı tarafından önemli görülerek kaydedilmiş olmasıdır. Yani seyahatnameler çoğu zaman bir toplumun öteki gözüyle nasıl görüldüğünü anlamamıza imkân sağlayan eserlerdir.

Türkistan'a bir şekilde yolu düşen seyyahların eserleri temel alınarak hazırlanan bu kitapta başlangıçtan 20. yüzyıla kadar Türkistan'daki Türklerin bir başkası tarafından nasıl görüldüğünün yansıtılması amaçlanmıştır. Bu nedenle farklı dönem ve kültürlerden seyyahların Türkistan'a ilişkin yazdıkları eserler incelenerek kitabın bölümleri oluşturulmuştur. Tabii ki tarih boyunca Türkistan'ı ziyaret eden yüzlerce seyyahın eserlerini tek bir kitapta incelemek mümkün değildir. Örnek vermek gerekirse, sadece Rusların yazdığı raporlar ya da seyahatnameleri tanıtmak için dahi ciltlerce kitap yazmak gerekir. Bu nedenle elinizdeki eser, belli dönem ve coğrafyalar seçilerek hazırlanmıştır. Bugüne kadar Türkistan'la ilgili seyahatnameleri içeren birkaç araştırma yapılmış olsa da bütüncül olarak yaklaşan bir eser olmamasından hareketle hazırlanmış olan bu çalışma sadece bir başlangıç olarak değerlendirilebilir ya da Türkistan tarihini seyahatnameler üzerinden değerlendirme yolunda atılmış bir adım olarak da kabul edilebilir. Seyahatnameler üzerinden bir

bölgenin tarihi ve coğrafyasının incelenmesi hem coğrafyada yaşayanların hem de o coğrafyaya seyahat eden seyyahların kültürlerindeki devamlılığı, değişimleri, kültürlerin birbirlerine karşı geliştirdiği bakışı göstermesi bakımından kıymetlidir. Zira seyyahlar her ne kadar Türkistan coğrafyasının çöllerinden geçip, dağlarından aşsalar da esasen hepsinin hatırasının üzerinden de zaman geçmiştir. Bu anlamda incelenen süreçte tarihin unsurlarından insanlar, zamanlar ve mekânlar da değişmektedir. Türkistan coğrafyası özelinde bu değişimin ana hatlarına değinmeye çalışan elinizdeki kitabın bundan sonra bu yola düşecek araştırmacılara faydalı olmasını temenni ederiz.

Ekim, 2021

Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE

Bölümler ve Yazarları

Editör: Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE

1. Bölüm: Seyahatnamelerin Türk Tarihi ve Türkistan Araştırmaları Açısından Yeri ve Önemi

*Doç. Dr. Hasan IŞIK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-3033-4867*

2. Bölüm: 10. Yüzyıla Kadar Türkistan'ı Ziyaret Eden Seyyahların İzlenimlerinde Türkler

*Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-7685-7594*

3. Bölüm: Seyahatnamelere Göre Eski Türklerde Adalet, Suç ve Ceza (10-15. Yüzyıllar)

Dr. Aslı ÇANDARLI ŞAHİN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

4. Bölüm: Keşfetmek ve Tanımlamak: 17. ve 18. Yüzyıl Rus Seyyahlarına Göre Buhara

*Doç. Dr. Özgür TÜRKER, Süleyman Demirel Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4019-4976*

5. Bölüm: Seyyahların Gözüyle 19. Asrın İlk Yarısında Buhara Emirliği

*Dr. Öğr. Üyesi Selim Serkan ÜKTEN, Aksaray Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-8311-8535*

6. Bölüm: Rus Seyyahların İzinde 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Buhara Emirliği

*Arş. Gör. Selim KARAGÖZ, Aksaray Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-7044-4027*

7. Bölüm: Seyyahlara Göre Fergana'nın Ekonomik Durumu (18. ve 19. Yüzyıllar)

*Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU, Mersin Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8061-4480*

- 8. Bölüm: Yabancı Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Yedisu Bölgesi**
Dr. Öğr. Üyesi Khalida DEVRİSHEVA, Pamukkale Üniversitesi
- 9. Bölüm: Bozkırda Bir Vaha: Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Hive**
Doç. Dr. Oktay BERBER, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1609-3171
- 10. Bölüm: Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Buhara ve Hive’de Yapılan Ticarî Faaliyetler**
Doç. Dr. Eralp ERDOĞAN, Namık Kemal Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1807-2745
- 11. Bölüm: 19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Hazar Ötesi Türkmenlerinde Yağmacılık ve Köle Ticareti**
Doç. Dr. Cihad CİHAN, Afyon Kocatepe Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8881-9229
- 12. Bölüm: Kaçar Devleti Dönemi Seyyahlarına Göre Türkistan**
Doç. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH, Aksaray Üniversitesi
- 13. Bölüm: Türkistan’da Macar Seyyahlar**
Prof. Dr. Melek ÇOLAK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- 14. Bölüm: Türkistan’a Giden Osmanlı Seyyahları:
“Orada Bir Yurt Var Uzakta”**
Doç. Dr. Yunus İNCE, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- 15. Bölüm: Rus Hatıralarımda Türkistan Genel Valiliğine Bir Bakış (1867-1918)**
Doç. Dr. Leyla DERVİŞ, Akdeniz Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-9396-9018

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
Bölümler ve Yazarları.....	v
1. Bölüm: Seyahatnamelerin Türk Tarihi ve Türkistan Araştırmaları Açısından Yeri ve Önemi.....	1
2. Bölüm: 10. Yüzyıla Kadar Türkistan'ı Ziyaret Eden Seyyahların İzlenimlerinde Türkler.....	27
3. Bölüm: Seyahatnamelere Göre Eski Türklerde Adalet, Suç ve Ceza (10 - 15. Yüzyıllar)	55
4. Bölüm: Keşfetmek ve Tanımlamak: 17. ve 18. Yüzyıl Rus Seyyahlarına Göre Buhara	73
5. Bölüm: Seyyahların Gözüyle 19. Asrın İlk Yarısında Buhara Emirliği.....	111
6. Bölüm: Rus Seyyahların İzinde 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Buhara Emirliği.....	149
7. Bölüm: Seyyahlara Göre Fergana'nın Ekonomik Durumu (18. ve 19. yüzyıllar)	175
8. Bölüm: Yabancı Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Yedisu Bölgesi	199
9. Bölüm: Bozkırda Bir Vaha: Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Hive.....	217
10. Bölüm: Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Buhara ve Hive'de Yapılan Ticarî Faaliyetler	245
11. Bölüm: 19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Hazar Ötesi Türkmenlerinde Yağmacılık ve Köle Ticareti	267

12. Bölüm: Kaçar Devleti Dönemi Seyyahlarına Göre Türkistan	313
13. Bölüm: Türkistanda Macar Seyyahlar	333
14. Bölüm: Türkistan'a Giden Osmanlı Seyyahları: "Orada Bir Yurt Var Uzakta"	363
15. Bölüm: Rus Hatıralarında Türkistan Genel Valiliğine Bir Bakış (1867-1918)	391

1. BÖLÜM

SEYAHATNAMELERİN TÜRK TARİHİ VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI AÇISINDAN YERİ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. Hasan IŞIK

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Giriş

Seyyahlar ve seyahatnameler bir rüzgârın getirdiği farklı kokular gibi tarih boyunca çeşitli bölgelerden ve ülkelerden günümüze kadar bizlere değişik kokular, lezzetler ulaştırmaktadır. Her seyyah hangi lezzet hoşuna gitti ise o lezzeti seyahatnamesine aktarmış; hangisi hoşuna gitmediyse de ona da hissettiği gibi eserinde yer vermiştir. Nasıl ki bir sahil kenarında yüzümüze esen rüzgâr, bazen bir mandalina ya da limon ağacının bazen baharda açan iğde ağacı çiçeklerinin yaydığı güzel kokuyu bazen de istemediğimiz hoş olmayan kokuları hiçbir ayırım yapmadan geldiği yerden bize ulaştırıyorsa, bir seyyah da gezdiği, gördüğü yerlerdeki kültürü, toplumu, insanı, doğayı, coğrafyayı kendi bakış açısı, kendi birikimi ile bize aktarmıştır. Bu nedenle de seyahatnameler her zaman için tarih bilimi ve tarihçiler için yararlanan, başvurulmuş bir kaynak olma özelliğini taşımışlardır. Özellikle de uzunca bir zamana yayılan Türk tarihi de bu seyahatname birikiminden kendi nasibine düşeni almıştır. Bugün, Türk tarihinin hemen hemen her dönemine yönelik elimize ulaşmış seyahatnamelere sahip durumdayız. Hun Devleti Dönemine ait Çinli bir seyyahın ya da Kök Türk Dönemine ait Bizanslı bir seyyahın seyahatnamesi, Uygurlara ait Arap ya da Çinli bir seyyahın seyahatnamesi karşımıza çıkmaktadır. Bu seyyahların bazıları siyasi bir amaçla, bazıları dini bir amaçla ya da macera amacıyla yollara düşmüş ve Türk diyarlarına, Türkistan'a dair gördüklerini sayfalara aktarmıştır.

Seyahatname kavramı Türk Dil Kurumu tarafından: “Bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser.”¹ olarak tanımlanmıştır. Özdemir ise seyahatnameyi; “Yazarın yurt içinde ve yurt dışında yaptığı gezilerde gördüklerini, okurları için ilgi çekici yönlerini özenli bir anlatımla yansıttığı yazılardır.”² şeklinde tanımlamıştır. Pala ise seyahatnameyi; “Nesir diliyle kaleme alınıp, gezilen yerlerin insanları ve çevre özellikleri ile adetler, hayat şartları, giyim,

1 <http://www.tdk.gov.tr>

2 Emin Özdemir, *Yazı ve Yazımsal Türler*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1981, s. 178.

kuşam vb. konularda bilgi verirler.”³ şeklinde tanımlamıştır. Çağrıcı da seyahat ile ilgili tanımları «Planlı ve amaçlı yolculuk»⁴ şeklinde özetlemiştir. Bu özetlemeye dayanarak bir seyahatte planlanma ve amacın belirlenmesinin çok önemli olduğu belirtilebilir. Bu iki noktanın eksik olduğu bir seyahatnameden gerçek bir verim alınamayabilir.

Özet olarak seyahatname, çeşitli sebeplerle seyahat eden kişinin gezip gördüğü yerlerin farklı özelliklerini (siyasî, sosyal, kültürel, coğrafi) kendi bakış açısıyla kaleme aldığı eserler olarak ifade edilebilir.

Seyahatname tarzı eserler yazma geleneğinin çok eski dönemlere kadar dayanmaktadır. Eski Çağ uygarlıklarında başlayan seyahatname tarzı yazı denemeleri günümüze kadar farklı karakterlerde ve nitelikte yazıla gelmiştir. İnsanlar gezmek için kendi dünyaları dışında farklı bir yere, farklı bir kültürün yaşandığı yerlere gittiklerinde izlenimlerini kaleme aldıkları eserlere yansıtılmışlardır. Löschburg da seyahat geleneğinin başlangıcını, kendi küçük dünyaları dışında başka insanların, her şeyden önce de başka malların ve hazinelerin olduğunu fark eden kâşiflere dayandırmaktadır.⁵ İlk örneklerine ilk çağlarda rastlanan seyahatnameler, daha çok askerî amaçlı sefere katılanların veya siyasî amaçlı başka bir devlete görevli olarak gönderilenlerin gözlem ve deneyimlerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.⁶ Bunun yanında Herodotos’un “Historia” adlı bir kısmı kendinden önce gelen, bir kısmı da şahsî gözlemlerinden oluşan çalışmasının, seyahatname türünün ilk örneği olduğu da söylenebilir.⁷ Çünkü eserinde O, siyasî olayların yanında bir seyahatname içeriği gibi gittiği ülkelerdeki insanların hayat tarzları ve kültürleri hakkında da bilgiler vermiştir.

Herodot ile başladığı ifade edilebilen batının doğuyu tanıma serüveni Makedonyalı İskender’in doğu seferleri ile özellikle Yunanlıların doğuyu tanıma konusunda daha da ileri gitmiştir. İskender’le birlikte gelişen Doğu-Batı ticareti, Türkistan ile ilgili bilgilerin artmasına yol açmıştır. Özellikle de Türkistan’dan geçen İpek Yolu’nu kullanan Makedonyalı bir tacir Maies Titianus’un bıraktığı bilgiler

3 İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989, s. 554.

4 Mustafa Çağrıcı, “Seyahat”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 37. Cilt, Ankara, 2009, s. 7.

5 Wifried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Çev. Jasmin Traup, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 12.

6 Emin Özdemir, “Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan’a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri”, *History Studies International Journal of History*, Volume: 2/2, İstanbul 2010, s. 113.

7 İsmail Hakkı Ergüven, *Hsüan-Tsang’ın Seyahatnamesi (7. Yüzyıl) (Metin Çevirisi Ve Değerlendirme)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 5; V. V. Barthold, *Asya’nın Keşfi Rusya’da ve Avrupa’da Şarkiyatçılığın Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2000, s.99.

önemli bir kaynak olmuştur.⁸ Batının doğuyu tanımaya başladığı bu süreç sonraki yüzyıllarda da giderek devam etmiştir. Özellikle Orta Çağda Marco Polo'nun yazdığı⁹ "Divisament dou monde" kitabından modern çağda Robert Byron'un yazdığı "The Road to Oxian"¹⁰a kadar Orta Asya seyahatnameler aracılığı ile daha geniş bir dünyada bilinir olmuştur.¹¹

Tarih ve Türk Tarihi Araştırmalarında Seyahatnamelerin Yeri ve Önemi

Seyahatnamelerde yazarın çıkış noktası "baştan geçenler" değil, "coğrafya"dır. Buna bağlı olarak, o coğrafyanın iklimi, insanları, tarihi eserleri, eski-yeni yapıları, yol ve ulaşım özellikleri, günlük hayatı meydana getiren ayrıntıları vs. seyahatnamelerin konusunu oluşturur.¹² Seyahatname esas bakımdan coğrafya bilgisi vermekle birlikte tarih, folklor, yollar, kültür ve dil bakımından da çok önemli bir eser olup toplumsal yapının bütün unsurlarını içeren zengin bir antoloji niteliğindedir.¹³ Seyahatnameler, yolculuğun yapıldığı coğrafyanın o günkü sosyal, ekonomik ve eğitim özelliklerini yansımasıyla tarihî (hatta yer yer manzara betimlemeleriyle de coğrafi), yazarın büyük bir dikkatle yeni yerlerin maddi ve manevi özelliklerini, yaşantılarının özgün yönlerini içten ve anlaşılır bir dille anlatması ile de edebi bir özellik taşırlar.¹⁴ Seyahatnameleri, içerikleri bakımından, çok güvenilir olmakla birlikte tarih, coğrafya ve sosyoloji bilimlerini destekleyen belgeler olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁵ Aslında seyyah hangi amaçla yola çıkarsa çıksın coğrafya, tarih, siyaset, edebiyat, sosyoloji gibi birçok bilim dalı için önemli birer kaynak niteliğindedir. Ama burada daha çok "seyahatnamelerin tarih araştırmaları için paha biçilmez yönleri"¹⁶ olması üzerinde durulacaktır. Seyahatnameler tarih

8 Louis Ligetti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s.58.

9 Bu seyahatnameyi Marco Polo'nun kendisinin değil gezisi sonrasında tutsak olarak kaldığı hücrede bir arkadaşına yazdırdığı da ifade edilmektedir.

10 "Maverahünnehr Yolu" şeklinde tercüme edilebilir.

11 Nile Green, "Writing, Travel, and the Global of Central Asia", *Writing Travel in Central Asian History*, Edired by Nile Green, Indiana University Press, Indiana, USA, 2014, s. 1. Yazarın notu için bkz: Genel anketler ve vaka çalışmaları için bkz. Stewart Gordon, *Asya'nın Dünya Olduğu Zaman: "Doğu'nun Zenginliklerini" Oluşturan Tüccarlar, Araştırmacılar, Savaşçılar ve Rahipler* (New York: Perseus Books, 2008).

12 Baki Asiltürk, "Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", *Turkish Studies*, Volume 4 /1-I Winter 2009, s. 912.

13 İrfan Kurucu, "Evlîya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları", *Asia Minor Studies*, C. 4, S.7, Ocak 2016, s. 193.

14 Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 37, 2008, s. 148.

15 Asiltürk, agm., s. 912.

16 Ejder Okumuş, "Evlîya Çelebi'yi Okumak Anlamak " . *Hece Dergisi*, (Gezi Özel Sayısı), S. 174/175/176, 2011, s. 277